

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Олександр Потехін
Юрій Клименко

**ГЕОПОЛІТИКА ПРОТИ БЕЗПЕКИ:
союзницьке стримування агресії в Європі
XX – початку XXI ст.**

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2023

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

УДК 341.241.5+359.7»19/20»

П642

П642 **Олександр Потехін, Юрій Клименко.** ГЕОПОЛІТИКА ПРОТИ БЕЗПЕКИ: союзницьке стримування агресії в Європі ХХ – початку ХХІ ст. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. – 552 с.

ISBN 978-966-378-969-9

У цій книзі вперше в світовій історіографії та політології зроблено спробу висвітлити з позицій інституційного лібералізму досвід створення та функціонування військово-політичних союзів, визначити їхній вплив на європейську безпеку ХХ – початку ХХІ століття. Оцінюючи здатність союзів стабілізувати міжнародну ситуацію шляхом збройного стримування агресора, автори дискутують з прихильниками геополітики та спорідненого з нею політичного реалізму.

Для науковців, студентів у галузі міжнародних відносин, військових, політиків, дипломатів, всіх, кого цікавить питання «Навіщо Україні вступати до НАТО?»

Науковий редактор: доктор історичних наук, професор Олег Машевський

Всі права застережені, розповсюдження тексту цілком або частково без дозволу авторів заборонено, крім використання у навчальних цілях. Авторська позиція є цілком особистою, не відображає поглядів будь-якої державної або неурядової організації.

УДК 341.241.5+359.7»19/20»

ISBN 978-966-378-969-9

© Олександр Потехін, Юрій Клименко, 2023

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2023

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1.	
Що нам відомо про військово-політичне союзницьке співробітництво	
1. Альтернативи військово-політичному союзу як безпековій інституції: наявні чи уявні.....	12
2. Ідеалістичні засновки політичного реалізму.....	29
3. Політреалізм про приреченість союзницького співробітництва.....	49
4. Геополітика проти стабільності.....	70
5. Стимування як антипод війни.....	94
6. Інституційні аспекти союзницького співробітництва.....	121
Розділ 2.	
Військово-політичні союзи у Великій (світовій) війні 1914–1945 років: проблеми інституціалізації	
7. Генеза Великої війни.....	146
8. Альянси торують шляхи до Великої війни.....	166
9. Союзи у вирі війни в Європі.....	196
10. Дестабілізація Європи 1930-х років за відсутності союзницького стримування агресії.....	225
11. Тріумф геополітики та політреалізму: тимчасові союзники й вороги у Другій світовій.....	254
Розділ 3.	
Євроатлантичне союзницьке співробітництво та безпека Європи	
12. НАТО і європейська стабільність під час «холодної війни».....	293
13. Ядерне стримування та ядерне табу.....	327
14. ДНЯЗ та ядерне роззброєння України.....	349
15. НАТО у війнах 1990-х років у колишній СФРЮ.....	383
16. НАТО без України.....	423
17. Тернисті шляхи України.....	444
Післямова	476
Список використаних документів і літератури	485
Іменний покажчик	526
Summary	533

Ідеї, які, як здавалося, охоплюють усі проблеми, насправді були недосконалими або оманливими, спустошували уми, рухи й цілі країни, хоча виглядали цілком вартими довіри претендентам на світове панування. По суті, шахрайські ідеї підтоптали людство і ввергли його в стан здичавіння. ... Протягом цього століття людство пережило такі випробування, які, щонайменше, мали його чогось навчити. Десятки мільйонів винищено за цей час, і хто стверджуватиме, нібито можливість уникнення ще гіршої катастрофи – ядерної війни – була наперед визначена? Чи ж узяли ми бодай щось із цих уроків?

Роберт Конквест, 1999 р.¹

¹ Конквест Р. (2003), с. 11

ВСТУП

Коли на початку 90-х років ХХ століття Френсіс Фукуяма писав книгу «Кінець історії», він мав ґрунтовні підстави для оптимізму: здавалося, покінчено із збройним протистоянням в Європі (так званою біполярністю), перспектива нової війни на континенті відсувається надовго, якщо не назавжди. Щоправда, політичні реалісти докладали чимало зусиль, аби довести – історія, а разом з нею імперська геополітика, повертаються, але Європа не була навіть периферійним об'єктом їхньої уваги. Центральною дійовою особою світової політики та економіки, з легкої руки Фукуями, постав особливий вид – людина давоська – раціональний громадянин світу, технократ з економічним мисленням. На думку Гая Шепарда, повномасштабне вторгнення Росії в Україну відбулося через те, що «Путін не поважає людину давоську. Він думає: людина давоська слабка, а він сильний. Людині давоській не вистачає сміливості захищати те, що вона має за своє. Путін вважає, що людина давоська мало за що варта пролити власну кров»². І, на жаль, як доводить досвід допомоги Заходу Україні у відсічі російському вторгненню, не без підстав. Шепард помиляється, коли відносить Путіна до типу людини ХІХ століття – таких одержимих геополітичними мареннями людоджерів вистачало й у попередні часи, й у «короткому» ХХ столітті. Давоська людина завжди вважала геополітику не вартим уваги анахронізмом, але їй треба негайно позбутися власної зверхності, зважаючи на реалії сьогодення. Як доречно зауважує Фукуяма, «Вторгнення Росії в Україну передвіщає ще більше безладу і насильства. ... Якщо Путін приведе Росію до катастрофи – військового та економічного провалу, залишиться шанс знову засвоїти ліберальний урок про те, що не обмежена законом влада веде до національної катастрофи, і відродити ідеали вільного та демократичного світу»³.

Карл Більд вважає, що Давос, як і глобалізацію, ховати зарано, хоча й констатує: «Песимізм, безумовно, видається виправданим. Оскільки війні Росії проти України не видно кінця, будь-яка взаємодія з російською економікою чи Кремлем залишиться у доступній перспективі поза межами для більшої частини світу – і, безумовно, для Заходу»⁴. На наш погляд, у давоської людини, як і у людства в цілому, є шанси на виживання та навіть процвітання, якщо вона зрозуміє просту істину: економічний розвиток неможливий за рахунок ігнорування природи

² Shepherd, G. (2022, March 8)

³ Fukuyama, F. (2022, May/June)

⁴ Bildt, C. (2022, May 26)

тоталітарних та авторитарних експансіоністських режимів, за відсутності надійних інструментів стримування агресора, толерантного ставлення до геополітичних зазіхань ядерних імперців, зради демократичним принципам і цінностям. Війна зруйнує все. Розгорнуту аргументацію на користь цієї тези, сподіваємось, читач знайде в нашій книзі.

У цієї книги було небагато шансів з'явитися на світ: не часто сходилися життєві й професійні шляхи її авторів – Юрія Клименка (далі – політолог) та Олександра Потехіна (історик). Коли на початку 2000-х років ми зустрілися на роботі у Посольстві України у Вашингтоні, задум був зовсім іншим: політолог під керівництвом історика підготує дисертацію із зовнішньої та безпекової політики ЄС. Щодо цієї ідеї ми десь рік майже щоденно дебатували, створення єєсівських озброєних підрозділів затягувалося на невизначений термін, політика залишалася здебільшого «паперовим тигром». Це не завадило появи на той час щонайменше чотирьох успішно захищених в Україні дисертацій про Спільну політику безпеки та оборони (СПБО) ЄС, на сьогодні до них ще чимало додалося. Немає сумнівів: усі вони, як прийнято писати в офіційних відгуках, – абсолютно оригінальні, актуальні та зробили великий внесок. З Вашингтона ж тоді СПБО як об'єкт наукового пошуку через вади зору, мабуть, в історика важко було розпізнати – навіть зараз, незважаючи на усі докладені президентом США Дональдом Трампом зусилля, ситуація з суто європейською обороною майже не зрушила з нульової позначки. Звичайно, брюссельська аналітична думка квітнула тоді, як і зараз, породжуючи неабияку кількість досліджень – наприклад, з вимірювання пропорцій між «ЄС разом з НАТО» та «окремо від НАТО, але не проти НАТО». Сумний досвід європейців, набутий під час війн на теренах колишньої СФРЮ у 90-ті роки ХХ ст., надихав багатьох до теоретизування з метою освоєння нових наукових горизонтів. Благо, що надходили грантові гроші з ЄС. Зовнішнім поштовхом для нашого розвороту в зовсім іншому напрямку – до вивчення військово-політичних союзів як таких – стало раптове проголошення президентом Леонідом Кучмою старту негайного руху Києва до членства у НАТО. Трохи пізніше історик звернувся до одного зі своїх друзів, беззаперечно авторитетного в Україні фахівця з безпекової проблематики, за порадою: «Що варто почитати про стан справ у НАТО?». І почув у відповідь: «Я цікавлюся проблемою вступу України до Альянсу, а подіями в їхній штаб-квартирі, проблемами союзницького співробітництва не надто переймаюся». Після цього сумнівів уже не залишилося: треба спробувати з'ясувати, що ж відбувається з військово-політичними союзами. Бухарестський саміт НАТО

2008 року, який залишив для України двері до Альянсу відчиненими, але, відмовивши у Плані щодо членства (ПДЧ), не дав Києву просунути до них ногу, не зміг завадити подальшому повільному просуванню до завершення політологом дисертації та її успішному захисту 2012 року. Не постав неподоланною перепорою й затверджений президентом Віктором Януковичем, урядом Ніколая Азарова та Верховною Радою позаблоковий статус України: підступність дисертанта та його наукового керівника виявилася в тому, що окремий розділ про нашу країну в роботі був просто відсутній. Швидше за все, книга так і не відбулася б, якби не російське вторгнення до України 2014 року, окупація АР Крим та ОРДЛО. Бо постало чимало питань: чи можна було цьому запобігти, про роль ядерного роззброєння України, «ціну» Будапештського меморандуму 1994 року, позаблокового статусу, засобів стримування агресії та інших. Повномасштабний неспровокований напад Росії на Україну 24 лютого 2022 року дійсно змінив світ, поставив його перед новими безпековими викликами, для попередження яких робилося надто мало. На той час написання книги було завершено, трагічні події 2022 року тільки зробили для нас очевидною потребу нагально довести її зміст до читача.

Майже всі розділи дисертації політолога, що увійшли до тексту, в книзі піддано суттєвому перегляду й доопрацюванню – ми з роками, сподіваємося, дещо порозумнішали. Також додатково залучено чимало не доступних раніше джерел і літератури.

Отже, у сучасному політологічному і політичному дискурсах щодо питань євроатлантичної інтеграції України поза увагою дослідників досі залишається теоретичне осмислення природи, мети створення та ефективності діяльності військово-політичних союзів, виконання ними функції чинника стабільності або, навпаки, руйнівника системи міжнародних відносин – аж до розв'язування Великої (світової) війни.

На наш погляд, доцільно розглядати Велику війну в часових рамках 1914–1945 років. Друга світова була не простим продовженням Першої, але цілковитим її породженням⁵. Утім в Європі між ними близько 20 років тривало відносно «перемир'я»⁶, тому для зручності аналізу нами

⁵ Авторство тези про «одну війну» зазвичай віддають В. Черчиллю, який базував її на факті, що головним ворогом і в першому, і в другому разі виступала та сама країна – Німеччина.

⁶ Актами Другої світової війни (або кроками до неї) ще до її офіційного початку нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. можна вважати, зокрема, вторгнення Японії до Китаю (вересень 1931 р.), напад Італії на Ефіопію (жовтень 1935 р.), окупацію німцями демілітаризованої Рейнської області (березень 1936 р.), збройне іноземне втручання у громадянську війну в Іспанії (1936–1939 рр.), аншлюс Австрії (березень 1938 р.), загарбання та розчленування Чехословаччини (1938–1939 рр.), італійське вторгнення в Албанію (квітень 1939 р.).

використовується й традиційний поділ Великої війни на два етапи: Перша світова 1914–1918 років і Друга – 1939–1945 років. Принциповою проблемою є роль військово-політичних союзів у розв'язуванні війни, їхня здатність «втягувати» державу всупереч її волі в збройну боротьбу (або заважати цьому – так би мовити, «пацифікувати» її наміри), а також примушувати поступатися власними інтересами на угоду союзникові.

Теорія співробітництва в рамках військово-політичних союзів передбачає розгляд низки проблемних питань. Наприклад: (1) роль, яку відіграють союзи у міжнародних відносинах – зокрема як засіб попередження війни; (2) мотиви, за якими держава дотримується своїх союзницьких зобов'язань під час дипломатичної кризи, що передує війні або за розпочатої війни, чи зраджує їм; (3) генеза союзів, фактори їхньої сталості, причини розпаду та багатьох інших. Метою розгляду нами різною мірою цих питань було з'ясування критеріїв, яким мають відповідати союзи, щоб встановити та підтримувати європейську безпеку.

Питання про роль і значення військово-політичних союзів є периферійним в сучасних концепціях міжнародних відносин⁷. Важко погодитися з твердженням Бруно Тетре, що «сучасні військово-політичні союзи є предметом багатьох теоретичних праць»⁸. Згідно з деякими підрахунками, західна наукова література з тематики військово-політичних союзів уже на середину 80-х років ХХ століття нараховувала майже триста книг і статей⁹ – і з тих часів кількість таких праць значно зросла. Але в цьому масиві літератури неможливо знайти адекватні відповіді на поставлені нами питання, бо майже всі дослідження військово-політичного союзницького співробітництва належать представникам шкіл класичного політичного реалізму і неореалістів, а критики реалізму в своїх концептуальних конструкціях здебільшого не виходять за встановлені реалістами рамки (постулати).

З легкої руки політичних реалістів міжнародні відносини зображуються цариною, в якій держави розглядаються як фактичні або потенційні супротивники, ступінь співробітництва визначається усвідомленням наявності спільної загрози союзникам, а також вибором стратегії «оборона чи напад». За таких обставин вважається: союзи, як правило, створюються для нападу (агресії). За оцінкою Роберта Джервіса, на кожную книгу чи статтю, присвячену союзницьким взаємовідносинам, припадає десяток праць про держави-супротивники¹⁰.

⁷ Див.: Мальський М. (2002)

⁸ Tertrais, B. (2004), 135

⁹ Walt, S. (1987), 6

¹⁰ Jervis, R. (2009), 28

Ця книга, написана з позицій інституційного лібералізму, не могла не бути полемічною – щодо політичного реалізму та спорідненої з ним геополітики. Але ми постійно зверталися до багатьох базових праць класиків цих дискурсів: від Реймона Арона, Джорджа Кеннана до Джона Мершаймера та багатьох інших, яким належать надзвичайно цікаві, майже геніальні відкриття про сутність та прояви подій і явищ міжнародних відносин, зокрема й союзницького співробітництва. Ми переконані, всі вони зроблені всупереч хибному методологічному ґрунту таких праць, а не завдяки йому¹¹. Політичний реалізм у побудові своїх абстракцій позбувся істини, яка цьому заважала: у вирі світової війни та реалізації геополітичних амбіцій йшлося, насамперед, про долі людей, навіть коли вони одягнуті в однострої та затиснуті вертикаллю ієрархії, підкріпленої вищими військово-польовими судами або загороджувальними загонами. Ця засліпленість державних провідників, яку не захотіли згодом побачити зі своїх висот теоретики політичного реалізму, вартувала загибелі внаслідок Першої світової війни чотирьом імперіям: Російській, Австро-Угорській, Німецькій та Османській.

Поготів ми не можемо погодитися з рецидивами соціал-дарвінізму у висвітленні міжнародних подій сучасними вітчизняними геополітиками, коли вони стверджують, що

«війна є цілком природним явищем та інститутом, постаючи структурним ефектом соціальної взаємодії чи, радше, трьох основних елементів цієї взаємодії: людини, людського суспільства і відносин між цими суспільствами. Інакше кажучи, війна впливає з природи людини, природи суспільства і природи відносин між суспільствами. Кожен із зазначених елементів суспільного життя й сегментів соціальної системи компонується протилежностями, живиться суперечностями та породжує конфлікти. Людська природа містить потенціал агресії й насильства. ... Людина політична завжди генеруватиме більшу чи меншу частку агресії, створюючи на індивідуальному рівні передумови для виникнення конфліктів і воєн»¹².

Історія на своїх крутих поворотах свідчить про здатність людини й суспільств у процесі взаємодії не тільки до ворожнечі, війни «усіх про-

¹¹ Відступи Р. Арона від політреалістичної ортодоксії настільки серйозні, що М. Капітоненко, всупереч загальнопоширеній класифікації, вважає його філософом «далеким від теорії реалізму». – Капітоненко М. (2019), с. 7

¹² Власюк О. (2017), с. 103–104

ти всіх», але й до інституціалізованої тією чи іншою мірою співпраці. Деякі дослідники вважають, що «у репрезентації війни існують дві основні схеми: 1) ВІЙНА ЦЕ КАТАСТРОФА (або: ВІЙНА – ЦЕ ПЕКЛО); 2) ВІЙНА – ЦЕ ГРА (ВІЙНА – ЦЕ СПОРТ)»¹³. Автори цієї книги беззастережно поділяють першу позицію.

У своєму бестселері «Занепад влади» Мойзес Наїм стверджує, що показаний ним процес такого занепаду (за Томасом Гоббсом) загрожує порядку й створює ризики, які можуть зашкодити соціальному добробуту та якості життя індивіда в короткостроковій перспективі й спричинити чимало лих чи навіть катастроф, якими не загрозували «... конфлікт між націями чи навіть світові війни ХХ століття»¹⁴. Якщо розглядати події за сучасними їм джерелами, історію ХХ – початку ХХІ ст. по десятиріччях, складається враження, що всі вони свідчать: кожна наступна доба (за короткими винятками) є більш турбулентною та менш стабільною за попередню. Отже, постає природне запитання: як взагалі людство спромоглося дожити до сьогодні, витримати таке страхітливе перманентне лихоліття? З нехтуванням історичною правдою та спотворенням дійсної картини минулого або сьогодні заради непропорційних незважених алармістських пророцтв не можна погодитися. Треба уникати, говорячи словами Тімоті Снайдера, «духу екзальтованого передчуття катастрофи», бо «коли на горизонті видніється апокаліпсис, очікування наукових розв'язань здається позбавленим сенсу, боротьба видається природною, а на авансцену виходить демагогія крові та землі»¹⁵, тобто расистська геополітика.

Стверджувати, що під час пандемії Covid-19 людство переживає унікально небезпечні часи непорядно – щонайменше стосовно тих, хто загинув на фронтах чи в тилу Великої війни 1914–1945 років або страждав у її вирі, втратив усе, помер у таборах військовополонених, був знищений у Голодоморі та Голокості, заморений у сталінських та гітлерівських таборах смерті, щодо поколінь, позбавлених будь-яких життєвих перспектив внаслідок геополітичних ігрищ імперій, тоталітарних режимів. Зараз до них приєднуються тисячі українців, загиблих та скалічених внаслідок російської збройної навали через панування в Кремлі геополітичних химер.

І все ж таки історія закликає нас до оптимізму. Якби становище людства та безпекового середовища, у якому воно живе, дійсно постійно по-

¹³ Парахонський Б. (2019), с. 52. Війна не може бути грою, оскільки її сутністю є насильство, примус. Як зазначає Й. Гейзінга, «передовсім усяка гра є добровільною діяльністю. Гра за наказом – це вже не гра, а, в щонайкращому випадку, її силувана імітація». – Гейзінга Й. (1994), с. 14

¹⁴ Наїм М. (2017), с. 384–385

¹⁵ Снайдер Т. (2017), с. 280

гіршувалося протягом усього XX та початку XXI століття, то усі норми міжнародного спілкування були б давно підважені, а будь-які організації розвалилися та

«...позбавили сенсу будь-яку стратегію (бо вона за визначенням призводить організацію до певної стабільності). Може бути знайдене пояснення заяв щодо [сучасних] бурхливості-напруження. Воно полягає в тому, що, описуючи складну добу нашого життя, ми намагаємося надати ваги собі – коханим. Ми живемо в найцікавіший момент історії, як то кажуть, або нам подобається в це вірити (бо це сповнює нас почуттям власної значущості)»¹⁶, – писав Генрі Мінцберг.

Наїм правий: влада дійсно змінюється. Отже, щоб запобігти світовому хаосу, який за своїми масштабами аж ніяк не може бути «керованим», потрібне високоінституціалізоване військово-політичне співробітництво демократичних держав, їхня стратегічна взаємозалежність.

І наостанок. Декому наш текст може здаватися надто перевантаженим цитуванням інших авторів або документів, тому що ми керувалися підходом Роберта Конквеста: «Значна частина наведених тут знань і думок належить великому числу спостерігачів і вчених, і це повністю визнається. Я цитую їх, коли, як писав Монтень, вони краще за мене описують те, «чого я не можу висловити так добре» або коли їхній авторитет надає ваги аргументу (або навпаки, коли цитата є разючою ілюстрацією того, що я вважаю абсурдом)»¹⁷.

¹⁶ Мінцберг Г. (2008), с. 184

¹⁷ Конквест Р. (2003), с. 13

РОЗДІЛ 1. Що нам відомо про військово-політичне союзницьке співробітництво

1. Альтернативи військово-політичному союзу як безпековій інституції: наявні чи уявні

Кожна держава прагне забезпечити власну безпеку. В процесі пошуку засобів для цього як альтернатива створенню сталих багатосторонніх військово-політичних союзів (блоків) виступали: а) одноосібні дії; б) тимчасові (ad hoc) коаліції та несталі військово-політичні союзи (зокрема з двох учасників); в) договори про ненапад; г) нейтралітет та д) позаблоковість. Дещо випадає з цього ряду стратегічне партнерство, оскільки є сумніви, що його взагалі можна кваліфікувати як безпековий інститут, за винятком випадків, коли воно є, по суті, двостороннім військово-політичним союзом. Як зазначили свого часу автори доповіді для Тристоронньої комісії (2006 р.), ядром стратегічного партнерства є позиція, згідно з якою «отримувати й надавати допомогу можна суто заради просування спільної справи, а не просто в обмін на якісь поточні вигоди. Ця філософія загального виграшу є несумісною зі все ще вкоріненою в офіційному мисленні концепцією гри з нульовою сумою. ... На практиці грандіозні, чудернацькі концепції, на кшталт стратегічного партнерства, аж ніяк не сприяють розвитку відносин та не справляють впливу на повсякденну роботу»¹⁸. Отже, щоб стратегічному партнерству втратити якість «чудернацької концепції», набути дієвості, потрібна відмова від погляду на міжнародні відносини як на «гру з нульовою сумою». Нездатність до цього демонстрували майже всі «стратегічні партнери» України.

Досвід організацій колективної безпеки – насамперед Ліги Націй, ООН, ОБСЄ, а також регіональних союзів – не є предметом розгляду в нашій книзі. Їх важко розглядати як альтернативу військово-політичним союзам у справі встановлення та підтримання європейської стабільності, тому що, за Генрі Кіссінджером,

«колективна безпека забезпечує безпеку тільки в тому випадку, якщо всі нації – або, щонайменше, всі ті нації, яких стосується принцип колективної самооборони – мають приблизно ідентичні погляди з приводу характеру виклику й готові використати силу

¹⁸ Ватанабэ К. (2007), с. 238

або санкції залежно від «змісту» даного випадку та незалежно від конкретних національних інтересів, пов'язаних з ним. І лише за виконання цих умов міжнародна організація здатна накладати санкції або виступати в ролі арбітра в міжнародних справах»¹⁹.

До того ж міжнародним організаціям бракує власних «твердих» силових спроможностей, а їхньому набуттю заважають надто різні цілі, що їх переслідують держави-члени, та цінності, яких дотримується чи не дотримується кожна з них.

Процеси глобалізації видозмінюють систему взаємовідносин держав, але не дають підстав розраховувати на близьку перспективу створення світового уряду, здатного забезпечувати глобальну стабільність. Констатуючи цей факт, ми далекі від негативізму щодо поважних міжнародних універсальних інституцій – вони, безумовно, виконують потрібні функції форумів світової спільноти, інколи навіть «совісті світу»²⁰, але не можуть замінити собою міжурядові структури в безпековій сфері, зокрема попередити війну. Ми не вдаємося до полеміки з представниками протилежної точки зору, оскільки вони (наприклад, Амітай Етціоні)²¹ пропонували лише контури нового світового порядку: для оцінки вірогідності його реалізації бракує фактів. Звернемося спочатку до нейтралітету та позаблоковості, з проголошенням яких 2010 року вони для України з суто академічної перейшли в практичну площину та мали трагічні наслідки: втрату, сподіваємося не остаточну, територіальної цілісності нашої країни в кордонах 1991 року.

Досвід низки європейських країн у забезпеченні власної безпеки альтернативними вступу до військово-політичного союзу шляхами докладно розглянули й узагальнили Володимир Манжола та Вікторія Вдовенко: йдеться про два феномени міжнародних відносин – нейтралітет і позаблоковість. Дослідники підкреслюють, що концептуальні засади нейтралітету, який походить від прагнення уникнути участі у міжнародному конфлікті або війні, та позаблоковості здебільшого є тотожними: неучасть держави у військово-політичних союзах; заборона на створення на її території іноземних військових баз (можна не нагадувати, чим для України обернулося збереження військово-морської бази РФ в АР Крим. – *Авт.*); сумісність з членством в економічних союзах й угрупов-

¹⁹ Киссинджер Г. (1997), с. 220–221

²⁰ Навіть Ліга Націй, безпорадна у забезпеченні європейської безпеки у 30-ті роки ХХ ст., спромоглася виключити зі своїх рядів СРСР за його агресію 1939 року. ООН чи ОБСЄ не спроможні на такий крок у відповідь на розв'язану Російською Федерацією гібридну війну проти України 2014 року, а згодом повномасштабну збройну агресію 2022 року.

²¹ Див.: Етціоні А. (2004)

риві системи глобальних світогосподарських відносин, яким загрожує друга «холодна війна».

Виникає запитання: які національні інтереси Росії було реалізовано завдяки крокам Москви, спрямованим на розв'язування другої «холодної війни», а згодом і «гарячої війни»? Відповідь однозначна: ніякі. Ставка Кремля на «гру з нульовою сумою» здатна лише обнулити рахунки російських можновладців.

17. Тернисті шляхи України

Етапи інституціалізації відносин Україна – НАТО пов'язані з прийняттям окремих політичних рішень, двосторонніх чи односторонніх заяв та створенням відповідних структур співпраці. Україна розбудовувала відносини з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО (1997 р.), Декларації про доповнення Хартії про особливе партнерство (схваленої 21.08.2009 р.), а також у рамках Ради євроатлантичного партнерства. На певних етапах чимале значення мали План дій Україна – НАТО (2002 р.) і документ «Поглиблення співпраці Україна – НАТО: короткострокові заходи» (2005 р.), яким було розпочато Інтенсифікований діалог з питань членства та відповідних реформ³⁸⁵.

Ключовим інструментом здійснення реформ в Україні за підтримки Альянсу були річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО (РНП), які розробляються та втілюються з 2009 року. Рішення щодо запровадження РНП було ухвалене на засіданні Північноатлантичної Ради на рівні міністрів закордонних справ 2–3 грудня 2008 року. Проте офіційні документи не дають конкретної відповіді на питання, які стосуються перспектив відносин України з НАТО й зокрема – досяжності головної мети Києва – набуття членства в Альянсі.

Хронологічний аналіз офіційної співпраці з Організацією Північноатлантичного договору після 1991 року показує різноманітність її форм і методів здійснення й, водночас, інертність з боку української держави у наближенні до Альянсу під час здійснення політики так званої «багатовекторності». З 1994 року Конгрес США прийняв низку законодавчих актів, які узаконювали матеріальну, військову, консультативну допомогу країнам, що виявили бажання приєднатися до Північноатлантичного договору. З 1996 року США виступили ініціатором спрощеної процедури розширення НАТО. У зв'язку з розширенням організації було

³⁸⁵ Див. тут і далі: Потехін О. (2019), с. 217–238

узгоджено План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), який став обов'язковою програмою-мінімум для кожного претендента. Запрошені країни-претенденти мають приєднатися до обов'язкових міжнародних договорів Альянсу і самостійно усунути свої конституційні й законодавчі бар'єри. З 1997 року США на офіційному рівні почали підтримувати процес розширення НАТО, вважаючи його запорукою демократичного розвитку та безпеки низки європейських країн.

З 1992 року Україна розпочала налагоджувати відносини з Організацією Північноатлантичного договору, приєднавшись до наукових програм Альянсу. З 1994-го вона стала учасником Програми НАТО «Партнерство заради миру». 1996 року українські військові починають залучатися до миротворчих операцій НАТО. У 1997-му підписана Хартія «Про особливе партнерство Україна – НАТО». Україна запропонувала власну військову спеціалізацію, яка полягала у наданні військово-транспортних послуг. За роки співпраці з військовими підрозділами країн НАТО Україна досягла деякого рівня оперативної сумісності. Провідні країни Альянсу завжди визнавали, що Україні потрібна їхня допомога для підготовки до гіпотетичного вступу в НАТО. Для досягнення відповідності критеріям НАТО ми мали провести низку широкомасштабних реформ, деякі з яких залишаються на порядку денному й сьогодні³⁸⁶.

У відносинах Україна – НАТО є підстави виокремити деякі наступні моменти. 23 травня 2002 року Рада національної безпеки і оборони України ухвалила «Стратегію України щодо НАТО», яка, зокрема, визначила, що спрямування політики України на повномасштабну інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури викликане необхідністю враховувати існуючі об'єктивні реалії європейської та світової політики, продиктовані національними інтересами (Стратегія була введена в дію таємним Указом президента України від 8 липня 2002 р.). 30 серпня 2002 року Указом президента створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України для координації заходів, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення входження в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір. 12 вересня 2002 року Верховна Рада ратифікувала Угоду про безпеку між Урядом України і НАТО (регулює питання зберігання і взаємного захисту інформації обмеженого користування). 22 листопада того ж року в рамках Саміту глав держав та урядів НАТО у Празі президент України Л. Кучма взяв участь у засіданні Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні, на якому було схвалено План дій

³⁸⁶ Там само, с. 218